

**PROF. DR. ÖZER ERGENÇ'E
ARMAĞAN**

Editör
ÜMİT EKİN

YAYIN NO: 584

PROF. DR. ÖZER ERGENÇ'E ARMAĞAN
Editör: Ümit Ekin

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım, Eylül 2013

ISBN: 978 - 605 - 5261 - 84 - 9

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*
Kapak: *Kenan Özcan*

Kapak Resmi: *Prof. Dr. Semavi Eyice'nin tanıttığı XVII. Yüzyıl Ankara'sını gösteren resim*

Dizgi: *Tufan Turan*

Baskı: *Yaylacık Matbaası*
Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/197-203 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 612 58 60

Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*
Cilt: *Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: (0212) 520 72 53 - 513 85 04 Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

BİR PÂYİTAHTI YENİDEN DÜŞÜNMEK: 18. YÜZYIL BAŞLARINDA EDİRNE ŞEHRİNİN SOSYAL VE MEKÂNSAL YAPISI ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER

Gürer KARAGEDİKLİ*

Özer Ergenç, 1989 senesinde yayınlanan bir çalışmasında, Edirne'ye ait 1703 tarihli bir "nüfus defteri" üzerinden şehrin yüzyıl başındaki demografik durumunu değerlendirmişti¹. Bu makalesinde, defterin² tafsilatlı bir analizini yapan Ergenç, farklı gruplandırmalar altında mahalle be-mahalle defterin bir özetini de bizlere sunmuştu. 1703 "Edirne Vak'ası"ndan aşağı yukarı iki ay önce düzenlendiği anlaşılan bu defterde toplam 65 mahalle kaydedilmiş, bu mahalleler altında kaydedilen isimlerin çoğu "hane" olarak deftere geçirilmiştir. Defterden çıkarılan toplam mahalle ve yerleşik sayısının 18. yüzyıl Edirne'si için az olduğunun altını da çizen Ergenç'e göre bu durum, defterin eksikliğinden, kimi mahallelerin birleştirilerek kaydedilmesinden ve/veya bazı grupların topyekün sayımın dışında tutulmasından kaynaklanmış olmalıdır; dolayısı ile "bir gerilemenin belirtisi olarak alınmamalıdır"³. Mahalle sayısına bakıldığında ise veriler, ne Tayyip Gökbilgin'in 17. Yüzyıl başları için tahrir defterlerinden derlediği rakamlarla, ne de Edirne'yi aynı yüzyılın ortalarında ziyaret eden Evliya Çelebi'nin verdiği verilerle uyuşmaktadır⁴. Özer Ergenç'in haklı bir şekilde, eksikliğinden şüphe ettiği defterin geri kalan kısımlarından, 1998 senesinde yayımlanan bir çalışmada bahsedilmiştir⁵. Ben bu makalede, Ergenç'in çalışmasına konu olan KK 731 tasnif numaralı defterin eksik kısımları olan bu iki defter üzerinden 18. Yüzyılın başlarında Edirne şehrinin mekansal ve sosyal yapısı hakkında bir değerlendirme yapmaya çalışacağım. Defterden elde edilen verilerin, Ergenç'in 1989 tarihli çalışmasını tamamlaması hedeflenmektedir. Defterler, şehir merkezindeki evlerle dükkanlarda *gerek mukîm ve gerek misâfir* ahaliyi kaydettiğinden, çalışmamın sınırını Edirne şehir merkezi (*nefs-i Edirne*) oluş-

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü.

¹ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler" *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. III., TTK, Ankara 1989, ss. 1415-1424.

² Bu defter, BOA. KK. (Kamil Kepeci) No: 731 (25 Muharrem 1115/10 Haziran 1703) tasnif numarası ile İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

³ Özer Ergenç, a.g.m., ss. 1417-1418.

⁴ Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Mülkler-Vakıflar-Mukataalar*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952, s. 66. Evliya Çelebi'nin 17.yüzyıl ortalarında verdiği 414 adet sayısı ise, ya baskı hatası veyahut Seyyah'ın abartısı şeklinde değerlendirilmelidir. Detaylı bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. III., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 250.

⁵ Feridun Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne" (Ed. Emin N. İşli-S.Koz, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 61. Defterin bu kısımları BOA. A. DVN. No: 802 ve BOA. A. DVN. No: 803 (H. 1115) tasnif numaraları ile İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

turacaktır; dolayısıyla şehrin kırsal hinterlandı çalışmanın konusu dahilinde değildir.

Osmanlı tarihinin “kara deliği” 18. yüzyıl söz konusu olduğunda, şehirlerin tahrir defterlerindeki benzer topyekün sayım kayıtlarına pek sık rastlamıyoruz⁶. Benzer bir durumun Edirne için de söz konusu olduğu görülmektedir. 18. yüzyıl için şehrin tüm resmini bize verecek bu tür kayıtların eksikliği, tarihçiyi şehir bazlı çalışmalarda analizini 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin genel gidişatına paralel düşünmeye sevk etmiştir⁷. Çalışmamın maksadı, bu retoriği sınamak ya da tersine çevirmek değildir. Tek bir kaynak türü üzerinden böyle bir analizin yapılamayacağı bellidir. Ben, defterimizin sorunlarını ve sınırlarını göz önünde bulundurarak, Edirne’nin 18. Yüzyıl başındaki sosyal ve mekansal durumu üzerine bazı bilgiler sunmaya çalışacağım.

Şehir ve Konumu

Edirne, fethinden itibaren Osmanlılar için önemli bir serhad şehri olmuştur. İstanbul’un fethine kadar devlete resmi başkentlik yapan şehir, imparatorluğun sınırları genişledikçe hem bir padişah hasası, hem de Orta Kol (*Via Militaris*) üzerinde önemli bir menzil olması hasebiyle önemini muhafaza etmiştir⁸. Hem politik konumu, hem de ana yollar üzerinde önemli bir kavşak olması şehri, Osmanlı Rumelisi’nin en önemli ve hacimli şehirlerinden birisi yapmıştır⁹.

Fethinden itibaren Sultanlar ve devlet ricalinden önemli isimlerin kurduğu vakıflar ile “şenlendirilen” Edirne, 16. yüzyıl sonlarına gelindiğinde önemli bir kültür şehri kimliğini çoktan kazanmıştır¹⁰. 17. Yüzyıl boyunca ise bu kent,

⁶ İstanbul için, 18. yüzyıl sonlarında Esnaf Kefalet Defterleri üzerinden benzer sayımların yapıldığı hakkında bkz. Cengiz Kırılı, *The Struggle over space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2001, ss. 95-96; Betül Başaran, *Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social control, and Migration in Istanbul at the end of the eighteenth century, 1789-1793*, University of Chicago, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago 2006, ss. 36-47.

⁷ 18. yüzyılda Edirne’nin durumunun benzer bir bağlamda değerlendirilmesi, yüzyıl ortalarında meydana gelen iki doğal afetle sıklıkla ilişkilendirilmiştir. Detay için bkz. Tayyip Gökbilgin, “Edirne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. X, İstanbul 1994, ss. 42642-9; Yunus Uğur, “Edirne,” *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, (Ed). Gábor Ágoston-B. A. Masters, Facts on File, New York 2009, ss. 145-147.

⁸ Halil İnalçık, “The Conquest of Edirne (1361)” *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), ss. 185-210; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

⁹ 16. Yüzyıl sonlarında, Edirne için tahrir defterlerinden çıkarılan tahmini nüfus 30.000’in üzerindedir (Ömer Lütfi Barkan, “Research on the Ottoman Fiscal Surveys” *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Ed). M. A. Cook, Oxford University Press, London 1970, ss. 168-170). Bu durum bizi, şehri Bursa, Ankara ve Selanik gibi önemli kentlerle aynı sınıfta düşünmeye sevk etmektedir. Bkz. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995; Aynı Yazar, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara 2006; Melek Delilbaşı, “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik” *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed). E. Zachariadou (Çev). Ö. Arıkan vd. Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999, s. 75.

¹⁰ Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*; Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adriano-*

Osmanlı sultanlarının uzun süreli ziyaretleri münasebetiyle “gayri resmi başkent” olarak anılmıştır. Özellikle Sultan IV. Mehmed (Avcı) ve II. Mustafa Edirne’de kalmayı İstanbul’a tercih etmişlerdir. II. Mustafa’nın tahttan bir ayaklanma sonucu indirilişinin gerçekleştiği şehir de gene Edirne’dir¹¹. 18. yüzyılın hemen başında meydana gelen ve II. Mustafa’yı tahtından eden bu olay, şehrin 17. Yüzyıl boyunca şahit olduğu yeniden “şenlenme” döneminin de bir anlamda sonu olmuştur. Zira, her ne kadar Osmanlı sultanları 18. yüzyıl ortalarına kadar Edirne şehrini ve sarayı sık aralıklarla ziyaret etmişlerse de, Payitaht’ın şehirden kalıcı biçimde İstanbul’a nakli önemli sayıda askerinin şehri Saray ile birlikte terk etmesine yol açmıştır.

Kaynaklar

İncelediğimiz defterler, II. Mustafa’nın tahttan indirilişine ve Payitaht’ın kalıcı biçimde Edirne’den ayrılışına neden olan 1703 “Edirne Vak’ası”ndan iki ay kadar önce “*vârid olan fermân-ı âli mücebince*” şehirdeki evlerde ve dükkânlarda yaşayanların sayımını içermektedir¹². Tahrir ve avarız defterlerinin aksine, sayımın yapılma nedeninin vergi tarh ve tahsil işi ile doğrudan ilişkili olmadığı açıktır. Kaydedildiği tarih dikkate alındığında, incelediğimiz defterlerin 18. yüzyıl Edirne tarihine önemli bir katkı yapacağı kanaatindeyiz. Özer Ergenç tarafından ayrıntılı bir biçimde analizi yapılmış defterlerin ilk iki bölümünde (KK 731), 47’si Tunca kavisi içinde olmak üzere 65 mahalle sayılmıştır. Geriye kalan 18 mahalle ise, Tunca nehrinin karşı yakasında bulunan Yıldırım ve Yeni İmaret semtlerindedir¹³. KK 731 defterinden, yapıların Tunca kavisi içinde kalan bölgelerde yoğunlaştığı (% 67,2) sonucu ortaya çıkmıştır. Nüfusun da % 54,7’sinin aynı bölgede meskûn olması, şehirde bu alanda bir nüfus yoğunluğunu yansıtmaktadır¹⁴. Bizim incelediğimiz iki defterde ise Kale içindeki (*Derûn-ı Kal’a*) ve dışındaki bazı mahalleler sayılmıştır¹⁵. Defterlerin birinci bölümünde (A.DVN No: 802), toplam 53 mahalle kaydedilmiş olup, bunların 21 adedi Muradiye, Kıyık ve Beylerbeyi semtleri arasında kalan bölgededir. 32

pol'den Edirne'ye. Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu XIV.- XVI. Yüzyıl, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2009, ss. 67-124.

¹¹ 1703 Edirne Vak’ası için bkz. Rifa’at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul 1984; Sabra Follett Meserve, *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, University of Princeton, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton 1966.

¹² BOA. KK. No: 731, s. 42; Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, s. 1416, n.6.

¹³ Özer Ergenç, a.g.m., s. 1417.

¹⁴ Özer Ergenç, a.g.m. ss. 1419-20.

¹⁵ Bu makalenin sonunda, incelediğimiz iki defterin özeti farklı gruplandırmalarla bir tablo halinde sunduk. Bundan sonraki atıflar bu tabloya yapılacaktır.

mahalle ise şehrin Kaleiçi bölümünde bulunmaktadır¹⁶. Edirne mahkemesinden Mevlana Mustafa Efendi, Dergâh-ı Ali Yeniçerileri Orta Çavuşu Ebubekir Ağa ve Sadr-ı Azam ağalarından Ahmet Ağa şehrin bu bölümlerinin sayımı işi ile görevlendirilmiştir¹⁷. Defterin bu kısmı için akılda tutulması gereken husus ise, Kaleiçi mahallelerinden bazılarının aynı isimle iki kez kaydedilmesidir (Bkz. Tablo: 1). Aynı mahalle sınırları içinde yaşamalarına rağmen, bu mahallelerin Müslüman ve Gayrimüslim sakinlerinin isimleri iki farklı mahalle altında ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bu durum, ilk bakışta bu mahallelerde dini gruplara göre bir ayrışma gibi görünse de, bunun inceleme konusu olan defterlerin özelliğinden kaynaklandığının unutulmaması gerekir. Yapılan bir çalışmada, Edirne Kadı sicillerinden çıkarılan kayıtlar ışığında Kaleiçindeki mahallelerde sıklıkla Gayrimüslimlerin (Hristiyan ve Yahudi) ve daha az sıklıkla da Müslüman ve Gayrimüslim evlerinin birbirine yakınlığı tespit edilmiştir¹⁸. İncelediğim defterlerin ikinci kısmında (A.DVN No: 803) ise toplam 5 mahalle kaydedilmiştir. Bu 5 mahalle de, Ayşekadın semtinde İstanbul yolu civarındadır. Diğer bölümlerin aksine defterin ikinci kısmında (A. DVN No: 803) herhangi bir mührün ya da imzanın bulunmaması, akla bu kısmın eksik olabileceği kuşkusunu getirmektedir. Ya da, Ergenç'in incelediği defterde eksik kalan mahalleler sonradan sayılmış olabilir. Zira bu sayımda KK 731'de belirtilen isimlerden farklı kimseler görevlendirilmiştir. Bu kısmın sayımı, Edirne Mahkemesinden Mevlâna Eş-Şeyh Mes'ud Efendi, Dergâh-ı Ali Yeniçeri Çavuşu Abdülkâdir Ağa ve Sadr-ı Azam ağalarından İbrâhim Ağa "ma'rifeti" ile yapılmıştır¹⁹. Toplam mahalle sayısına baktığımızda, bu sayının 16. ve 17. yüzyıllardaki tahrirlerin verdiği sayının altında seyretmesi de bu fikri güçlendirmektedir. Yani, Özer Ergenç'in çalışmasında belirtilen toplam mahalle sayısına (65 adet) bu iki defterde tespit edilen mahalleler (58 adet) eklense dahi, aşağı yukarı 40 mahalle eksik görün-

¹⁶ Edirne mahallelerinin şehrin hangi bölgelerinde yer aldığı ile ilgili olarak farklı kaynaklardan faydalanarak hazırlanmış bir çalışma için bkz. Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529-1990*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 1999.

¹⁷ Defterin başındaki açıklama şöyledir: "Mahmiyye-i Edirne'de vâki' mahallât ahâlileri teftiş ve birbirine kefile virile deyü fermân-ı âli sâdir olmağın imtisâlen li'l-emr-i âli savb-ı şer'den Mevlâna Mustafa Efendi [ve] Dergâh-ı Ali Yeniçeri Orta Çavuşları olan Ebubekir Ağa ve Devletlü Sadr-ı Azam Hazretleri ağalarından fahrü'l-akrân Ahmed Ağa ma'rifetiyle teftiş ve tafahhus olunub birbirine kefil ve cümleye imâmları kefil olub esâmileri ber vech-i âti zikr olunur. Hurrîre fi'l-yemi's-sâmin ve'l-ışrin min Muharremi'l-harâm sene hamse ve aşer ve mie ve elf" (BOA. A.DVN No: 802, H. 1115/1703, s.1).

¹⁸ Gürer Karagedikli, *In Search of a Jewish Community in the Early Modern Ottoman Empire: The Case of Edirne Jews (c. 1686-1750)*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, ss. 25-74.

¹⁹ Defterin bu kısmının başındaki açıklama ise şöyledir: "Mahmiyye-i Edirne'de vâki' mahallât ahâlileri teftiş ve birbirine kefile virile deyü fermân-ı âli sâdir olmağın imtisâlen li'l-emr-i âli savb-ı şer'den Mevlâna Eş-Şeyh Mes'ud Efendi ve Dergâh-ı Ali Yeniçeri orta Çavuşu olan Abdülkâdir Ağa ve Devletlü Sadr-ı Azam Hazretleri ağalarından fahrü'l-akrân Ahmed Ağa ma'rifetiyle teftiş ve tafahhus olunub birbirine kefil ve cümleye imâmları kefil olub esâmileri ber vech-i âti zikr olunur. Hurrîre fi'l-yemi's-sâmin ve'l-ışrin min Muharremi'l-harâm sene hamse ve aşer ve mie ve elf" (BOA. A.DVN No: 803, H. 1115/1703, s.1).

mektedir²⁰. Zira, 17. yüzyıl başlarından ve sonlarından iki farklı defterde 150 civarında mahalle kaydedilmiştir²¹. Bu durum akla hemen kimi mahallelerin kaydedilmemiş olma ihtimalini getirmekle birlikte, Osmanlı belgelerinde mahallenin kaydediliş biçimi ile de ilgili olabilir²². Bu defterlerde kayda geçirilen mahallelerde meskûn Müslüman ve Gayrimüslim Edirneliler sayılmışlardır. Aşağıda detaylı biçimde inceleneceği üzere, şehrin Müslüman ve Hristiyan sakinlerinin yaşadıkları mahallelere göre kaydedilmelerine rağmen kentlin Yahudi cemaati yaşadıkları mahallelere göre değil, bağlı oldukları kongregasyonlara (alt-cemaat) göre kaydedilmişlerdir²³. Edirneli Yahudilerin ağırlıklı olarak Kaleiçindeki mahallelerde yaşadıkları, yapılan bir çalışmada ortaya koyulmuştur²⁴. Bu çalışmada, Yahudi cemaatinin Kaleiçindeki 9-10 mahallede yoğun olarak yaşadıkları belirtilmiştir. Bu çalışma için incelediğimiz defterlerde ise, bu mahallelerde meskûn sayısındaki seyreklik, Yahudi Cemaati üyelerinin ayrı bir başlık altında (*Tâife-i Yahudiyân*) 13 kongregasyon (*cemâ'at*) halinde kaydedilmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu mahallelerdeki hane sayısının yalnızca 5 ile 10 arasında değişmesi de bunu göstermektedir²⁵. Defterlerin incelenmesiyle doğan sorulardan biri de, kiracı olarak belirtilen isimlerin aile olarak mı yoksa tek kişi olarak mı alındığıdır. Ergenç'in tahlil ettiği mahallelerin bazılarında kiracılar ayrı olarak belirtilmiştir. Benzer bir durum bizim incelediğimiz defterlerde de görülmesine rağmen, kiracıların çoğunluğunun hane sahipleri ile beraber yaşadığı belirtilmiştir²⁶. Bu durum şehrin Tunca kavisinde kalan Kaleiçi ve Kaledışı mahallelerindeki yapıların farklılığından kaynaklanmalıdır. Şehrin bu bölümlerinde evler daha ziyade iki katlıdır ve yüksek ihtimalle ev sahipleri ile kiracılar altlı üstlü yaşamışlardır²⁷. Fakat ev sahipleri ile aynı yapı

²⁰ Feridun Emecen bu kayıtlar ışığında şehirde 110 Müslüman, 14 Hristiyan ve 13 Yahudi mahallesi olduğunu yazmıştır. Oysa defterlerde Emecen'in dediğinden farklı olarak, "Yahudi tâ'ifesi" mahalle olarak değil de, 13 farklı cemaat olarak kaydedilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Feridun Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", s. 61; Özer Ergenç, a.g.m., s. 1418; ayrıca bu makale sonunda sunduğumuz Tablo: 1.

²¹ 17. Yüzyıl başındaki mahalle sayısı için bkz. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, s. 66; Aynı yüzyıl sonlarında tutulmuş mufassal bir defter hakkındaki detay için bkz. Gürer Karagedikli, a.g.e., ss. 10-11.

²² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine," *Journal of Ottoman Studies/Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), ss. 69-78.

²³ Yahudi Cemaati mensupları defterde *Tâife-i Yahudiyân* başlığı altında Cemaat-i İtalya, Cemaat-i Alaman v.b. 13 alt cemaat şeklinde kaydedilmişlerdir. Edirne için bu durum, tahrir defterlerindeki uygulama ile aynılık gösterir. Detaylı bir çalışma için bkz. Gürer Karagedikli, a.g.e., ss. 42-52.

²⁴ Gürer Karagedikli, a.g.e., ss. 52-74.

²⁵ Örneğin El-Hac Bedreddin mahallesinde sadece 5 "zimmi hane" kaydedilmesi pek de gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü aynı dönemden başka bir mufassal kayıta çoğunluğu Yahudi mahalle sakini 115 hane kaydedilmiştir. Bkz. Gürer Karagedikli, a.g.e., s. 38.

²⁶ Defterin dili ile belirtmek gerekirse, mesela, "*hâne-i Mehmed Efendi ma'a müste'cir hu*" veyahut "*hâne-i Fâtuma Hâtun ma'a müsie'cir ha*" gibi.

²⁷ Edirne Kadı sicillerinde yer alan emlak alım-satım kayıtlarında emlaklar tanımlanırken sıklıkla "*bir bâb tahâni ve iki bâb fevkâni oda*" benzeri ifadeler geçmesi bunun bir göstergesidir. Aynı durumu, 19.

içinde yaşadıklarını düşündüğümüz kiracıların kaç kişi olduğu açık değildir. Bunun yanı sıra, net bir demografik resim çıkarılmasının önündeki engellerden biri de, her ne kadar bazen bir kişinin sahip olduğu odalar ile bunların içinde yaşayan *nefer* sayısı açık bir biçimde belirtilmişse de, kimi zaman bu odalarda yaşayanlar için bir sayı verilmemiştir. Örneğin, Kıyık semtindeki Karabulut mahallesinde, Es-Seyyid Ali Efendi'ye ait 9 adet odada, toplam 52 *neferât* Arnavut *müste'cir* yaşadığı yazılmıştır²⁸. Diğer bir örnekte ise, yine Kıyık semtindeki Çokalca mahallesinde, "*Havsalı Mustafa Ağa[nın] altı aded odası[nda] bağçı Arnavudlar sâkindir*" ifadesi yer almıştır²⁹. Bu odaların kaç adet olduğu ya da bu odalarda kaç nefer Arnavut bağcı yaşadığı belirtilmemiştir. Buna ilave olarak, şehirdeki hanlarda, fırınlarda, dükkânlarda ve hamamlarda yaşayan kişi sayısı da belirtilmemiştir. Dolayısıyla, tahmini bir nüfus çıkarılmasında, defterlerin bu eksikliklerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir³⁰. Bu sorunları ifade ettikten sonra defterlerin analizine geçebiliriz.

Sosyal ve Mekânsal Yapı: Birkaç Not

Daha evvelden zikredildiği üzere, defterde Tunca nehrinin Meriç nehri ile bulunduğu yerde oluşturduğu kavşın içinde kalan alandaki Kaleiçi ve Kaledışı mahalleleri ile Tunca'nın *öte cânibinde Sultân Bâyezid semtinde olan mahallât* kaydedilmiştir. Her ne kadar defterin bize sunduğu veriler net bir demografik resim çizmemiz için yeterli olmasa da, toplam şehir nüfusu için aşağı yukarı bir fikir sunabilir. Özer Ergenç'in analiz ettiği defter ile bizim bu makalede yaptığımız detaylı hesaplar sonucunda çıkan tabloyu şu şekilde resmedebiliriz. Edirne'de 1703 senesinde yapılan sayım sonucunda elde edilen verilerle, şehirde toplam hane sayısının 8200'ün üzerinde olduğunu ve şehirdeki meskûn sayısının ise 40 ile 50 bin arasında değiştiğini söyleyebiliriz. Bu rakamların alt sınır olduğunu söylemekte yarar var. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, sayımda kayda geçmeyenler, ev sahibi sayılırken bunlarla birlikte yalnızca kiracı olarak belirtilenler ile hanlarda, dükkânlarda, bekâr odalarında kalanlar bu rakam içinde değildir³¹. Şehirdeki kiracı sayısındaki bu fazlalık, Padişah'ın ve sarayın

yüzyıl Edirne'si üzerine yapılan bir çalışma da teyit etmiştir. Bkz. Aleksandra Yerolympos, "A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople" *Balkan Studies*, 34 (1993), s. 60.

²⁸ BOA. A. DVN No: 802, s. 5.

²⁹ BOA. A. DVN No: 802, s. 7.

³⁰ Özer Ergenç, incelediği defterde bazı mahallelerdeki bekar odalarında yaşayan sayısının verildiği halde, birçoğunda böyle bir sayı belirtilmediğini ve sadece "sakinlerine odabaşlarının ya da mülk sahibinin kefil olduğunun" yazıldığını söylemektedir. Benzer bir durum, bizim incelediğimiz defterlerde de birçok mahalle için geçerlidir (Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", s. 1418).

³¹ 18. yüzyılın ortalarından kaldığına inanılan bir Fransız Konsolos mektubunda ise, Edirne'de 15 bin Türk, 3000 Rum, 1000 Ermeni ve 1000 Yahudi hanesinin olduğu belirtilmiştir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 13 (1968), ss. 60-68. Bu belgenin aslı, A.E. BIII 239, no 2 katalog numarası ile Archive Nationale De France (Nantes)'da bulunmaktadır.

Edirne’de olması münasebetiyle birçok saray görevlisi ile merkezi yönetim hizmetlisinin Edirne’de olması ile de ilgilidir. Bunların hem kendileri hem de hizmetlerinde olanlara Edirne mahallelerinde “*müste’cir*” ya da “*kirâci*” olarak sıklıkla rastlanmıştır. Sarayla yakın ilişkideki tüccar ve esnaf gruplarında da kiracılar sıklıkla gözlenmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz toplam 8200’ü aşkın haneden yaklaşık 1600 hane Gayrimüslimlere (Ermeni, Rum ve Yahudi) aittir. Bu da şehir nüfusunun kaba bir ifade ile % 20’sinin “*zimmi*” nüfus olduğunu göstermektedir. Bu rakamın Fransız konsolosunun raporunda verdiği oranlarla örtüştüğünü belirtmemizde yarar var³². Gayrimüslimlerin 43 mahallede Müslümanlarla birlikte yaşadıkları, fakat Kaleiçinde kimi mahallelerde yoğunlaştıkları belirlenmiştir. Burada belirtilmesi gereken bir husus da, Kaleiçinin Mayas Kapı ile Tahta’l-kal’a arasında kalan bölümünde Yahudi Cemaati mensuplarının yoğunlaştıkları ve bu bölgede genellikle Ermeniler ile aynı mahallelerde yaşadıklarıdır³³. İncelenen defterlerde ise, bu bölgedeki mahallelerin meskûn sayısındaki azlık ile *Yahudi Tâ’ifesinin* ayrı bir kategoride -mahalle merkezli olmaksızın- kaydedilmeleri de bunu göstermektedir.

Defterlerdeki isimlerin kaydedildiği elkab türü de, bize şehirde yaşayanların hangi sosyal katmanlardan oldukları, dolayısıyla kentnin sosyal dokusu hakkında bilgi vermektedir. *Efendi*, *halife* gibi ünvanların ilmiyye ve kalemiyye mensupları; *ağa*, *bey*, *çavuş* ve *paşa* gibi ünvanların ise ehl-i örf mensupları için kullanıldığı çalışmalarda belirtilmiştir. Buna ek olarak, *seyyid* Peygamber soyundan gelenlerin, *çelebi* ise “soyluluk ve değerlilik” ünvanı olarak kullanılmıştır³⁴.

Ergenç’in sunduğu veriler ile bizim incelediğimiz defterlerden çıkan bilgiler ışığında, 463 *efendi*, 5 *paşa*, 547 *ağa*, 354 *bey*, 437 *beşe* ve 52 *çavuş* ünvanlı kişi kayda geçmiştir. *Askerî* zümre mensuplarının hane sayısının (1858) toplam hane (8200) içindeki payının % 20’nin üzerinde olması dikkat çekicidir. Bu durum, Edirne’nin *ilmiyye* ve *örf* mensupları için *muvazzaf*, *ma’zûl* ve *mütেকâid* oldukları zaman gönderildikleri ya da zaman geçirdikleri şehirlerden biri olması ile doğrudan ilişkilidir³⁵. Bu grupların bazı mahallelerde yoğunlaşması, 18. yüzyılda kentnin topografyasını anlamamız açısından önem arz etmektedir. *Ehl-i örf* mensuplarının daha ziyade Sultan Bayezid-i Veli, Malkoç, Emir Şah, Hacı İslam, Turgud Bezirgân ve Gazi Hoca gibi mahallelerde yaşadıkları belirlenmiştir. Bununla birlikte Kıyık semtinde Hazinedar Sinan Bey ve Yeniçeri Meydanı

³² Archive Nationale De France (Nantes), A.E. BIII 239, No: 2.

³³ Bkz. Gürer Karagedikli, *a.g.e.*, s. 72.

³⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Döneminde Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler,” *Osmanlı Araştırmaları* III (1982), ss. 105-115; Aynı Yazar, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler,” s. 1422. Osmanlı belgelerinde geçen ünvanlar üzerine başka bir çalışma için bkz. Güçlü Tülüveli, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation” *International Journal of Turkish Studies*, 11 No.1-2 (Fall 2005), ss. 17-27.

³⁵ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler,” s. 1421.

gibi mahallelerde de yoğun biçimde yerleşik oldukları anlaşılmıştır. Ek olarak, 927 isim *çelebi*, 509 kişi de *hacı* lakabı ile deftere kaydedilmiştir. *Çelebi* ünvanı ile kaydedilen bu isimlerin çoğunun farklı esnaf gruplarından ya da ticaret erbabından olduklarının belirtilmesinde yarar var.

Defterlerde 200'ün üstünde farklı meslek grubu tespit edilmiştir. Tespit edilen hırfet gruplarının hiçbirinin, Bursa ya da Ankara gibi, şehri ayırdedici bir meta üzerine yoğunlaşmamış olması dikkat çekicidir. Burada şehir önem itibarı ile Bursa ve İstanbul gibi büyük yerleşim yerlerinden biri olsa da üretim ölçeğinin “yerel çerçevede kaldığı ve ancak kent ile yakın çevresine” hitap ettiği çıkarılması yapılabilir³⁶. Edirne'nin 18. yüzyıl başlarında, görevli ya da emekli olmak üzere, kabarık bir *askeri* nüfusu barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu grubun yoğun biçimde şehirde meskûn olmasının da kentin topografyasına doğrudan ya da dolaylı etki ettiği düşünülmektedir. Kimi hırfet ve cemaat gruplarının, ticari ilişkilerinden ötürü bu zümre mensupları ile mekânsal yakınlıkta bulunmaları bunun bir göstergesidir³⁷.

Sonuç

Edirne'nin 18. Yüzyıl başlarındaki sosyal kompozisyonu ve mekansal yapısı bu makalenin konusu olmuştur. Fethinden itibaren Osmanlılar için önemli bir serhad şehri olup, İstanbul'un fethine kadar devlete resmi başkentlik yapan şehir, imparatorluğun sınırlarının genişlediği dönemlerde önemini muhafaza etmiştir. Devlet sınırlarının genişlemesinin kısmen durduğu dönemlerde de, Osmanlı sultanlarının sıklıkla ikamet ettikleri Edirne, başkent İstanbul'a yakınlığı ve politik önemi gibi vasıfları ile önemli sayıda askeri zümre mensubuna ve ticaret erbabına ev sahipliği yapmıştır. Buna kentin ana yol ağı üzerindeki özel konumu da eklenince, Edirne'nin Osmanlı Rumelisi'nin en büyük ve önemli yerleşim birimlerinden biri olması daha da açık biçimde anlaşılmaktadır.

Bu makale için incelenen defterlerden çıkarılan veriler ışığında, Edirne şehrinin 18. yüzyıl başlarında Osmanlı Rumeli'sinin hacimli şehirlerinden biri olduğu ve nüfus kompozisyonunda *askeri* zümre mensuplarının çok önemli bir oranı oluşturduğu görülmüştür. Şehrin topografyasının şekillenmesinde de bu zümre üyelerinin önemli bir yere sahip olduğu gözlenmiştir. Ticaret ağırlıklı Bursa ve Selanik gibi önemli şehirlerin aksine, şehrin gelişiminin gene askeri zümre üyelerinin şehirdeki etkileri bağlamında değerlendirilmesi, Edirne şehrinin Osmanlı Rumeli'sindeki yerini anlamayı daha da kolaylaştıracaktır.

³⁶ Özer Ergenç, a.g.m., s. 1423.

³⁷ *Askeri* zümreden Edirne sâkinleri ile farklı gruplar arasında ticaret-kredi ilişkilerini, ölen *askerinin* muhalefat kayıtlarındaki *zimem-i nâsda olan alacağı* kısmından takip etmek mümkün olabilmektedir. Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545- 1659),” *Belgeler*, C. III (1966), No. 5-6, ss. 1- 479; Askeriler ile Yahudi cemaati mensupları arasındaki para-kredi ilişkileri için ise bkz. Gürer Karagedikli, a.g.e., ss. 115-17.

KAYNAKÇA

- ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul 1984.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys" *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Ed). M. A. Cook, Oxford University Press, London 1970.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askeri Kassamina Ait Tereke Defterleri (1545-1659)," *Belgeler*, III (1966), No. 5-6, ss. 1-479.
- BAŞARAN, Betül, "Remaking the Gate of Felicity: Policing, Social control, and Migration in Istanbul at the end of the eighteenth century, 1789-1793", Chicago Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Chicago 2006.
- DELİLBAŞI, Melek, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed). E. Zachariadou (Çev). Ö. Arıkan vd, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- EMECEN, Feridun, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, (Ed). Emin N. İşli-S.Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Klasik Döneminde Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler," *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), ss. 105-115.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine," *Journal of Ottoman Studies/Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), ss. 69-78.
- ERGENÇ, Özer, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, ss. 1415-1424.
- ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatname*, C. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Mülkler-Vakıflar-Mukataalar*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. X, İstanbul 1994, ss. 426-429.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.
- İNALCIK, Halil, "The Conquest of Edirne (1361)" *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), ss. 185-210.
- KARAGEDİKLİ, Gürer. "In Search of a Jewish Community in the Early Modern Ottoman Empire: The Case of Edirne Jews (c. 1686-1750)", İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.
- KAZANCIGİL, Ratip, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi 1529-1990*, Edirne Valiliği Yay., Edirne 1999.
- KIRLI, Cengiz, "The Struggle over space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845", State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2001.
- MESERVEY, Sabra Follett, "Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam", Princeton University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton 1966.

- SAHİLLİOĞLU, Halil, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 13 (1968), ss. 60-68.
- ŞAKİR-TAŞ, Aziz Nazmi, *Adrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu XIV.-XVI. Yüzyıl*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2009.
- TÜLÜVELİ, Güçlü, "Honorofic Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation" *International Journal of Turkish Studies*, 11 No.1&2 (Fall 2005), ss. 17-27.
- UĞUR, Yunus. "Edirne," *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. (Ed). Gábor Ágoston-B. A. Masters, (Facts on File), New York 2009, ss. 145-147.
- YEROLYMPOS, Aleksandra. "A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople" *Balkan Studies* 34 (1993), ss. 49-61.